

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
İQTİSADİ ARAŞDIRMALAR ELMİ-TƏDQİQAT
İNSTITUTU

Əlyazması hüququnda

XƏTƏİ ŞAHİN OĞLU ALIYEV

BÜDCƏ SİYASƏTİNİN EFFEKTİVLİYİNİN
EKONOMETRİK TƏHLİLİ

5302.01 – “Ekonometriya; İqtisadi statistika”

İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKİ – 2017

2

Dissertasiya işi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının İdarəetmə Sistemləri İnstitutunda yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: AMEA-nın müxbir üzvü,
iqtisad üzrə elmləri doktoru, professor
Akif Fərhad oğlu Musayev

Rəsmi opponentlər: iqtisad üzrə elmlər doktoru, professor
Rövşən Rasim oğlu Quliyev

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Şərqiyyə Abbas qızı Abbasova

Aparıcı təşkilat: Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyinin
İqtisadi İslahatlar Elmi Tədqiqat İnstitutu

Müdafiə “25” dekabr 2017-ci il tarixində saat 10:00-da Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin nəzdində İqtisadi Araşdırmalar Elmi-Tədqiqat İnstitutunda fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keçirən FD.02.052 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: Az 1001, Bakı şəhəri, İstiqlaliyyət küçəsi 6, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, İqtisadi Araşdırmalar Elmi-Tədqiqat İnstitutu.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat “25” noyabr 2017-ci il tarixində göndərilmişdir.

FD.02.052 Dissertasiya
şurasının elmi katibi,
iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru

R.A.Hüseynov

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Mövzunun aktuallığı. Müasir iqtisadi tədqiqatların əsas mövzularından biri dövlətin iqtisadiyyatda rolunu qiymətləndirilməsi, dövlət-iqtisadiyyat münasibətlərində optimal səviyyənin müəyyən olunması təşkil edir. Bazar iqtisadiyyatı prinsipləri çərçivəsində yanaşıldığında dövlətin iqtisadiyyatda rolunun minimuma endirilməsinin, əsasən özəl sektorun uğursuz olduğu mühüm əhəmiyyət kəsb edən sahələrdə dövlət müdaxiləsinin labüd olduğu fikri üstünlük təşkil edir. Bu kontekstdən yanaşılıqda iki əsas problemin təhlil olunması ön plana çıxır: a) büdcə resurslarından istifadənin səmərəliliyinin artırılması, b) dövlətin öz vəzifələrini icra etməsi üçün tələb olunan vəsaitin təmin olunmasıdır.

Dövlət büdcə vəsaitindən istifadə etməklə bir sıra funksiyaları yerinə yetirməkdədir. Bura həm klassik büdcə funksiyaları (iqtisadi və maliyyə funksiyası, hüquqi funksiyası, siyasi funksiyası və təftiş funksiyası), həm də müasir makro-iqtisadi funksiyalar (tsiklik funksiyası, əvəzedicilik funksiyası, inkişaf funksiyası, qaynaq təmin etmə funksiyası, gəlirin bölüşdürülməsində tənzimləyici funksiyası və stabilliyi təmin etmə funksiyası) daxildir. Göründüyü kimi, müasir dövrdə dövlətin büdcə üzərindən iqtisadiyyatda oynaya biləcəyi rol kifayət qədər genişdir.

Azərbaycan iqtisadiyyatında 2005-ci ildən sonra müşahidə olunan neft bumu ölkənin büdcə siyasətində ciddi dəyişikliklərlə müşayiət olundu. Dövlət büdcəsi xərclərinin miqdarı kəskin olaraq artırıldı. Digər tərəfdən isə, özəl sektora ciddi vergi güzəştləri tətbiq olundu. Artan xərclər neft sektorundan əldə olunan gəlirlər, əsasən də Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondundan (ARDNF) dövlət büdcəsinə birbaşa transferlərlə maliyyələşdirildi. Büdcə xərclərindəki artımın və vergi güzəştlərinin əsas məqsədlərindən biri qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi oldu. 2014-cü ilin sonundan başlayaraq dünya bazarında neft qiymətlərinin kəskin azalması Azərbaycanda büdcə siyasətinin yenidən nəzərdən keçirməsi və xərclərin azaldılması ilə nəticələndi. Bu kontekstdə, 2015-ci ildən sonra müşahidə olunan daraldıcı fiskal siyasət tendensiyasının qeyri-neft sektoruna təsirinin ekonometrik analizi Azərbaycan iqtisad elminin aktual problemlərindən biridir. Eyni zamanda, resursların fərqli xərc istiqamətləri üzrə bölüşdürülməsinin, başqa sözlə fərqli xərc istiqamətləri üzrə səmərəliliyin ekonometrik qiymətləndirilməsi də aktual məsələlərdəndir.

Büdcə siyasətində stabilliyin təmin olunması və bu çərçivədə möv-

cud risklərin ekonometrik modellərin köməyi ilə təhlili də mühüm əhəmiyyət daşıyır. Bu zaman iki əsas risk faktoru ön plana çıxır.

Birincisi, neft qiymətlərində kəskin dalğalanmalar və gündəlik neft hasilatında baş verən dəyişikliklərin büdcənin vergi gəlirləri üzərində təsiridir. Çünki, ARDNF-in birbaşa transferləri xaricində büdcə gəlirlərinin formalaşmasında neft sektorundan ödənen vergilər ciddi paya sahibdir. Bundan əlavə, qeyri-neft sektorundan ödənen vergilərin də neft qiyməti və hasilatına qarşı elastik ola biləcəyi ehtimal olunur. Vergi gəlirlərinin düzgün proqnozlaşdırılması baxımından həm məcmu səviyyədə, həm də fərqli vergi növləri üzrə daxilolmaların neft qiyməti və hasilatı səviyyəsindəki dəyişikliklərə elastikliyinə empirik qiymətləndirilməsi vacibdir.

Digər əsas risk faktoru isə 2015-ci il ərzində müşahidə olunan kəskin devalvasiyalar fonunda büdcənin vergi gəlirlərinin ölkə valyutasının məzənnəsindəki dalğalanmalara qarşı elastikliyidir. Bu problemin də hərtərəfli şəkildə ekonometrik modellərin tətbiqi ilə təhlili əsas prioritet məsələlərdəndir.

Bu dissertasiya işində yuxarıda qeyd olunan bütün aktual məsələlərin ekonometrik təhlilinin aparılması yerinə yetirilən tədqiqat işinin elmi və praktiki aktuallığını təsdiq edir.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi. Büdcə xərclərinin səmərəliliyi dünya səviyyəsində geniş şəkildə təhlil olunmuşdur. Nijikamp və Poot tərəfindən fiskal siyasətin uzunmüddətli iqtisadi artım üzərində təsirinin qiymətləndirildiyi 41 elmi araşdırmanın meta-analizinə görə tədqiqatların 17%-də müsbət, 29%-də mənfəət əlaqə olduğu müəyyən olunub, 54%-də qeyri-müəyyənlik aşkar edilib. Azərbaycan üçün bu problem A.F.Musayev, Y.H.Həsənlı, R.Kərimov, S.İ.Ağayev, Y.Hacıadə, İ.Əhmədov, V.M.Vəliyev, C.Məmmədov, F.C.Həsənov, E.V.Əlirzayev, C.A.Abbasov, C.Mikayılov, O.Nadırov, İ.Aliyev və s. tərəfindən qismən təhlil olunub. Lakin, problemin qiymətləndirilməsi əsasən məcmu səviyyədə aparılma da fərqli istiqamətlər üzrə xərclərin effektivliyi kifayət qədər təhlil edilməyib. Eyni zamanda, Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün həm neft qiyməti və hasilatı səviyyəsindəki dəyişikliklərin, həmçinin də ölkə valyutasının məzənnəsindəki dalğalanmaların vergi gəlirlərinə təsirinin ekonometrik qiymətləndirilməsi ilə bağlı elmi-tədqiqat işləri yerinə yetirilməmişdir. Bu baxımdan büdcə siyasətinin səmərəliliyinin ekonometrik qiymətləndirilməsi istiqamətində aparılan tədqiqat işi aktuallığı ilə səciyyələnir.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri. Dissertasiya işinin əsas məqsədi

büdcə siyasətinin səmərəliliyi və stabilliyinin ekonometrik modellər əsasında qiymətləndirmək və problemin həlli ilə bağlı kompleks təklif və tövsiyələr işləyib hazırlamaqdan ibarətdir.

Mövcud məqsədə uyğun olaraq tədqiqat işində aşağıdakı vəzifələr qarşıya qoyulmuşdur.

1- Qeyri-neft sektorunun inkişafında səmərəli büdcə siyasətindən istifadənin elmi-nəzəri əsaslarını müəyyən-ləşdirmək;

2- Dövlət büdcəsinin gəlir və xərclərinin strukturu, dinamikası, əsas istiqamətləri və stabillik riskini qiymətləndirmək;

3- Birbaşa transferlər və neft sektorundan gələn digər gəlirlər hesabına maliyyələşdirilən büdcə xərcləmələrinin qeyri-neft sektorunun uzun müddətli inkişafında səmərəli istifadəsini modelləşdirmək;

4- Neftin kəskin ucuzlaşması və hasilatın getdikcə azalması fonunda büdcə siyasətinin stabilliyi riski və ya büdcə gəlirlərinin neft sektorundan asılılığını ekonometrik qiymətləndirmək;

5- Milli valyutanın kəskin ucuzlaşması fonunda büdcə siyasətinin stabilliyi riski və ya büdcənin vergi gəlirlərinin valyuta məzənnəsindəki dalğalanmalara qarşı elastikliyi empirik tədqiq etmək;

Tədqiqatın obyektini ölkənin tərəfindən həyata keçirilən büdcə-vergi siyasəti götürülmüşdür.

Tədqiqatın predmeti isə ölkədə büdcə siyasətinin effektivliyinin ekonometrik qiymətləndirilməsi və bu metodologiyanın maliyyə institutlarında tətbiqi ilə bağlı iqtisadi münasibətlər sistemindən ibarətdir.

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsaslarını IS-LM-BP (Mundell Fleming) modeli çərçivəsi, Azərbaycan Respublikasının büdcə qanunları, uzun müddətli dövr əlaqəsinin qiymətləndirilməsi üçün ekonometriyada istifadə olunan qiymətləndirmə metodları təşkil edir.

Tədqiqatın informasiya bazasını Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin (ARDSK) rəsmi materialları, Respublikanın Maliyyə və Vergilər Nazirliyinin, Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının və Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun statistik və hesabat materialları, internet saytları və s. mənbələr təşkil edir.

İşin yerinə yetirilməsində həm təsviri statistik təhlil və IS-LM-BP (Mundell Fleming) modeli çərçivəsi, həmçinin də Gecikməsi Paylanmış Avtoregressiv Modelə Məhdudiyət Testi Yanaşması (bundan sonra ARDLBT), Tam Modifikasiya Olunmuş Ən Kiçik Kvadratlar Metodu (bundan sonra FMOLS), Dinamik Ən Kiçik Kvadratlar Metodu (bundan sonra DOLS), Kanonik Kointeqrasiya Reqressiyası (bundan sonra CCR) və Enlge-Granger kimi ekonometrik qiymətləndirmə metodlarından

istifadə olunmuşdur.

Tədqiqat işinin elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- Büdcə siyasətinin səmərəliliyinin elmi-nəzəri əsasları hərtərəfli təhlil edilmiş və ilk dəfə IS-LM-BP (Mundell Fleming) modeli istifadə olunmaqla qiymətləndirilmişdir.

- Büdcə siyasətinin stabilliyi üçün əhəmiyyətli olan neft sektorundan asılılıq və məzənnə riskinin təsvir mexanizmi işlənilib hazırlanmışdır.

- Qeyri-neft sektorunun inkişafı kontekstində büdcə xərclərinin həm məcmu, həm də 6 fərqli xərc istiqaməti üzrə səmərəliliyi ilk dəfə 4 fərqli kointeqrasiya metodu istifadə olunmaqla empirik təhlil edilmişdir.

- Büdcənin vergi gəlirləri 11 mənbə üzrə təsnif olunaraq neft qiyməti və hasilatındakı dəyişikliklərə qarşı elastikliyi 4 fərqli kointeqrasiya metodu ilə qiymətləndirilmişdir.

- Büdcənin vergi gəlirləri 11 mənbə üzrə qruplaşdırılaraq ölkə valyutası manatın məzənnəsindəki dalğalanmalara qarşı elastikliyi 4 fərqli kointeqrasiya metodu tətbiq olunmaqla modelləşdirilmişdir.

Tədqiqat işinin nəzəri və təcrübi əhəmiyyəti. Dissertasiya işinin əsas müddəaları, alınmış nəticələr, irəli sürülən təklif və tövsiyələrdən dövlət büdcəsi ilə bağlı proqnoz və proqram xarakterli sənədlərin işlənilib hazırlanmasında, sosial-iqtisadi proseslərin təhlili və proqnozlaşdırılmasında, ali məktəblərdə tədris olunan «Ekonometriya», «Azərbaycan iqtisadiyyatı», «İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi», «Makroiqtisadi analiz» və s. kimi fənlərin tədrisi prosesində, eləcə də elmi-tədqiqat işlərində istifadə oluna bilər.

Tədqiqatın aprobeşiyası və nəticələrin tətbiqi. Dissertasiya işinin məzmunu və əsas nəticələri müxtəlif beynəlxalq və respublika elmi-praktik konfrans materiallarında, tezislərdə, 4-ü SCOPUS indeksli jurnallarda olmaqla çap edilmiş 10 məqalədə öz əksini tapmışdır:

- Gənc Tədqiqatçıların 4-cü Beynəlxalq Elmi konfransında, Bakı, Qafqaz Universiteti, 29-30 aprel 2016, s. 518-519.

- Enterprise and the Competitive Environment 19-cu illik konfransında, Brno / Çexiya Respublikası, Mendel Universiteti, 10-11 mart, 2016.

Dissertasiyanın quruluşu və həcmi. Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, nəticə və təkliflər, ədəbiyyat siyahısından, ümumi həcmi 150 səhifə olan kompyuterdə yazılmış mətn, 25 cədvəl, 21 şəkilədən ibarətdir. Tədqiqat işində 158 adda ədəbiyyatdan istifadə olunmuşdur.

DİSSERTASIYA İŞİNİN MÜNDƏRİCATI

GİRİŞ

I FƏSİL. Qeyri-neft sektorunun inkişafında effektiv büdcə siyasəti tətbiqinin nəzəri-metodoloji əsasları

1.1. Büdcə siyasəti alətlərindən istifadənin nəzəri əsasları və səmərəlilik prinsipi

1.2. Büdcə xərcləri və vergilərin qeyri-neft sektoru üzərində təsirinin əsas xüsusiyyətləri

1.3. Büdcə və vergi qanunvericiliyinin qeyri-neft sektorunun inkişafı kontekstində dəyərləndirilməsi

II FƏSİL. Azərbaycan büdcə siyasəti göstəricilərinin qeyri-neft sektorunun inkişafı kontekstində təhlili və qiymətləndirilməsi

2.1. Dövlət büdcəsi gəlirlərinin strukturu, əsas mənbələri və stabillik riski

2.2. Dövlət büdcəsi xərclərinin strukturu, əsas istiqamətləri və səmərəliliyi

2.3. Qeyri-neft sektoruna vergi güzəştləri və dövlət büdcəsindən ayrılan subsidiyaların effektivliyinin IS-LM (Mundell Fleming) modeli çərçivəsində dəyərləndirilməsi

III FƏSİL. Büdcə siyasətinin Azərbaycan qeyri-neft sektoru üzərində təsirinin ekonometrik qiymətləndirmə metodologiyası və nəticələrin təhlili

3.1. İstifadə olunan ekonometrik metodologiya və verilənlər bazasının təhlili

3.2. Büdcə xərclərinin effektivliyinin ekonometrik qiymətləndirilməsi və nəticələrin təhlili

3.3. Büdcə gəlirlərinin stabilliyi probleminin ekonometrik qiymətləndirilməsi və nəticələrin təhlili

NƏTİCƏ

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

İXTİSARLARIN SİYAHISI

DİSSERTASIYA İŞİNİN QISA MƏZMUNU

Dissertasiya işində qeyd olunan problemlər aşağıda verilən əsas müddəalar çərçivəsində təhlil olunmuşdur.

1. **Büdcə siyasəti dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsində əsas alətlərdən biridir.**

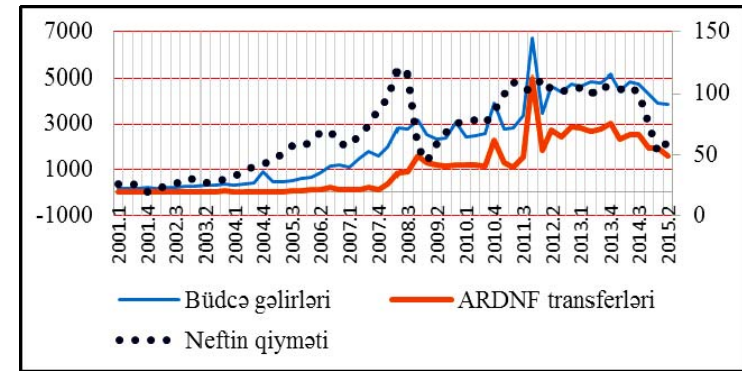
Qarşıya qoyulan məqsədə çatmaq üçün dövlət bəzən büdcə xərclərinin miqdarını artırmaq və/və ya vergi dərəcələrini azaltmaq yoluyla genişləndirici fiskal siyasət, bəzən də əksini etməklə daraldıcı fiskal siyasət yürüdür.

2. **Aparılmış empirik tədqiqatlara görə büdcə xərclərinin effektivliyi seçilmiş tədqiqat obyektindən asılı olaraq dəyişir. Azərbaycan üçün aparılmış empirik araşdırmalarda büdcə xərclərinin qeyri-neft sektoru üzərində stimullaşdırıcı təsiri olduğu üzə çıxır.**

Uzun zamandır ki, büdcə xərcləmələri və iqtisadi artım arasında olan asılılığın istiqaməti tədqiqatçılar arasında debat mövzusu olaraq qalmış və çoxlu sayda empirik tədqiqatların aparılması ilə nəticələnmişdir.

3. **Neft bumu başladıqdan sonra Azərbaycan hökuməti tərəfindən kəskin genişləndirici büdcə siyasəti izlənmişdir. Xərclər əsasən neft gəlirləri hesabına maliyyələşdirildiyi üçün bu tendensiya büdcə siyasətinin stabilliyi baxımından risklidir.**

2005-ci ildə neft bumu başlamamışdan əvvəl büdcə gəlirləri və xərcləri nisbi olaraq yüksəlmə tendensiyasında olsa da 2 milyard AZN miqdarını keçməmişdir.

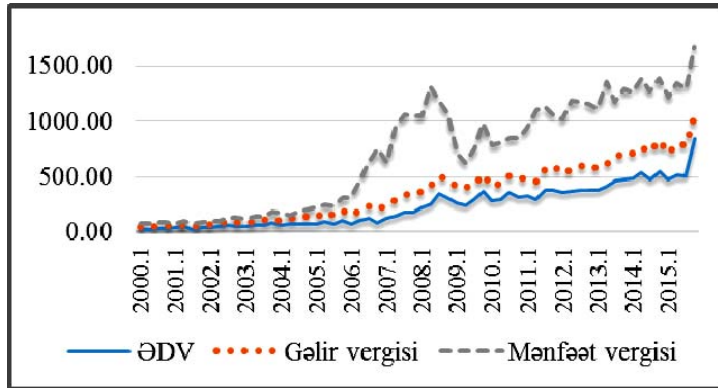
Şək.1. Büdcə gəlirləri, birbaşa transferlər (sol tərəfdəki ox, milyon AZN) və neft qiymətlərindəki dəyişmə (sağ tərəfdəki ox, ABŞ dolları)

2005-ci ildən sonra büdcə gəlirlərində ciddi artım müşahidə olunur və bu artım tendensiyası 2009-cu il xaric 2013-cü ilə qədər davam edir.

Bu dinamikanın ən vacib tərəflərindən biri büdcə gəlirlərindəki artımın büdcənin vergi gəlirlərindən daha çox neftin dünya bazarındakı qiymətinə, daha dəqiq desək ARDNF-dən dövlət büdcəsinə edilən birbaşa transferlərdən qaynaqlanmasıdır.

Azərbaycanda dövlət büdcəsi gəlirlərinin neft gəlirlərindən asılılığı deyildikdə ağıla ilk gələn ARDNF-dən edilən birbaşa transferlər yada düşür. Halbuki, daha geniş perspektivdən baxıldıqda bu əlaqənin daha mürəkkəb olduğu və fərqli təsir kanallarının mövcudluğu görünür. Müqayisə üçün qeyd edək ki, məcmu vergi daxilolmalarında qeyri-neft sektorundan daxilolmaların xüsusi çəkisi 2015-ci ildə 40.5 % təşkil edib.

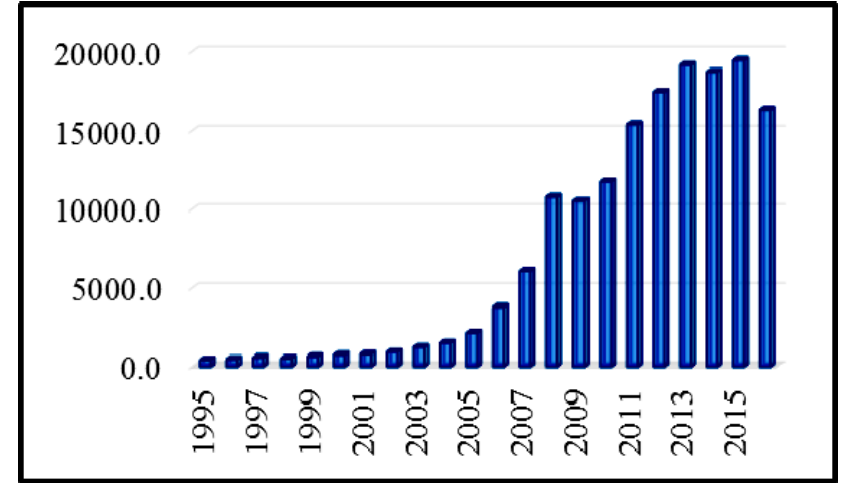
Normal şərtlərdə vergi tutula bilən gəlir miqdarının və ya ödəniləbiləcək vergi miqdarının hesablanması asandır. Bununla belə iqtisadi dalğalanmalar şəraitində vergi gəlirlərinin proqnozlaşdırılmasında əsas problem biznes fəaliyyətlərinin məcmu gəlirlərinin, vergilərə azaldıcı təsir göstərən müxtəlif faktorların düzgün modelləşdirilməsidir. Belə faktorlardan biri də ölkə valyutasının xarici valyutalar qarşısında kəskin dəyər itirməsi ilə xarakterizə olunan devalvasiyalardır.

Şək. 2. Əsas vergi növləri üzrə büdcə daxilolmalarının dinamikası (milyon AZN)

4. Neft bumu dövründə əvvəlki illərlə müqayisədə büdcə xərclərinin miqdarında kəskin artım, vəsaitin fərqli xərc istiqamətləri üzrə bölüşdürülməsində dövlət investisiya xərclərinin dominantlığı, post-neft dövründə isə xərclərin miqdarında azalma və büdcə defisitlərinin artması müşahidə olunur.

Azərbaycan məcmu dövlət büdcə xərcləmələrinin miqdarına baxıldıqda neft bumundan əvvəl, bum dövrü ərzində və post-bum erası üçün dinamikanın necə dəyişdiyini aydın görmək olar. Neft bumundan əvvəlki illərdə dövlətin büdcə xərcləmələri kanalı ilə iqtisadi fəaliyyətlərdə iştirakı azdır. İllər üzrə məcmu xərc miqdarı nisbi olaraq artsa belə bu fərq ciddi hiss olunmamaqdadır.

Şək. 3. Dövlət büdcəsi xərclərinin dinamikası: 1995-2016 (milyon AZN)

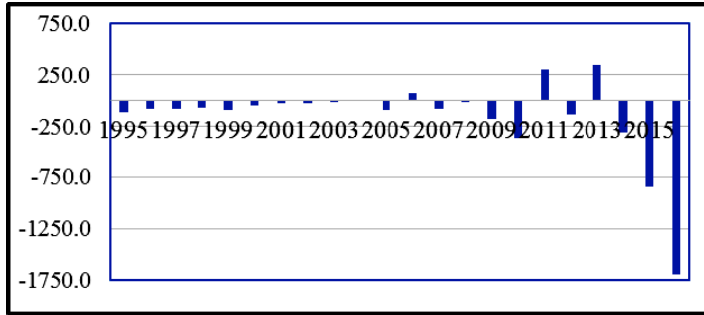
Bum dövründə dövlət büdcə xərcləmələrinin həcmi kəskin tendensiya ilə artmağa başlayır. 2015-ci il ərzində neftin qiymətinin kəskin azalması və qarşılaşılan digər iqtisadi çətinliklər büdcə resurslarından istifadənin effektivliyinin artırılması məsələsini prioritet hala gətirdi.

Büdcə xərcləmələrinin maliyyələşdirilməsindən yaranan büdcə defisiti və dövlət borclarının artım dinamikası da büdcə siyasətinin əsas problemlərindən biri kimi qarşıya çıxır. Bu səbəbdən Azərbaycan üçün də bu məsələ ciddi nəzarətdə saxlanılmalıdır.

Şəkil 4-dən görüldüyü kimi, dövlət büdcə xərcləmələri miqdarında azalma, illik büdcə defisiti həcmində isə sürətlə artım müşahidə olunur.

Daha əhəmiyyətli bir məsələ isə bu miqdarda defisitə ADRNF-dən birbaşa transferlərin köçürülməsi ilə eyni zamanda baş verməsidir. Neft bumu Azərbaycan üçün ciddi miqdarda dövlət borcu olması ilə başa çatdı.

Statistik göstəricilərdən fərqli istiqamətlər üzrə resursların bölüşdürülməsində neft bumundan əvvəl və sonra baş verən dəyişiklik aydın hiss olunur. Bumdan əvvəlki dövrdə büdcədə sosial-mədəni tədbirlərə ayrılan xərclər əsas yer tutur, başqa sözlə büdcə sosial yönümlüdür. Bu kateqoriya daxilində də əsas istiqamət olaraq təhsil xərcləri, sosial müdafiə və sosial təminat xərcləri aydın görülür.

Şəkil 4. Azərbaycan dövlət büdcəsi defisitinin dəyişmə dinamikası (milyon AZN)

Lakin, bum dövrü başladıqdan sonra resursların bölüşdürülməsində də vəziyyət dəyişir. Əvvəlki illərdə məcmu xərclərdə 19-20% yer tutan iqtisadiyyata yönəldilən investisiyaların (və ya kapital xərclərinin) payı 2006-cı ildə artaraq 33%-ə çatır. Sonrakı illərdə də artım davam edir və 2008-ci ildə 46% göstəricidən sonra ümumi məbləğin 40% -i miqdarında stabilləşir. Buna paralel olaraq büdcənin sosial yönümlülüyündə ciddi azalma hiss olunur. Büdcədə sosial-mədəni tədbirlərə ayrılan resursların payı bum dövründə 22-23% səviyyəsinə qədər azalır. İqtisadiyyata qoyulan investisiyalar ölkədə infrastrukturun inkişafına gətirib çıxarsa da bu istiqamət üzrə resurslardan istifadənin effektivliliyi daha ətraflı tədqiq olunmalıdır.

5. IS-LM-BP (Mundell Fleming) modeli çərçivəsində təhlil zamanı 2000-2015-ci illərdə Azərbaycanın büdcə siyasətinin effektiv olduğu müəyyən olunur.

IS-LM-BP çərçivəsində aparılan analiz nəticələrini neft bumundan əvvəlki və bum dövrü ərzində olmaqla iki qrupda təqdim etmək neft bumu sonrası dövr üçün müəyyən proqnozlar verməyə imkan verir. Statistik göstəricilərdən görünür ki, bum dövrü başlamamışdan əvvəl qeyri-neft ÜDM, büdcə xərcləmələri və pul bazasında dəyişiklik eyni – nisbi olaraq artım tendensiyasını izləyir. Mərkəzi Bank tərəfindən demək olar ki, sabit məzənnə siyasəti izlənilməyindən ölkə valyutasının dəyəri də ciddi dalğalanma göstərməməklə cari hesabdakı defisit təsiri ilə ucuzlaşmağa meyilli olmuşdur.

Neft bumu dövründə bütün göstəricilər üzrə dəyişmə sərt yüksəliş xarakteri daşıyır. Məzənnə siyasəti əvvəlki dövrdə olduğu kimi sabit rejimə daha yaxındır. Cari hesabda olduqca böyük həcmdə müsbət saldo var. Yuxarıda da qeyd edildiyi kimi büdcə xərcləmələrində kəskin artım

və vergi güzəştləri fonunda ciddi genişləndirici fiskal siyasət izlənilməyi müşahidə olunur. Nəticədə isə yeni tarazlıq nöqtəsində milli gəlirin daha yüksək olması görünür. Bu analizin nəticəsini qeyri-neft ÜDM miqdarında neft bumu ərzində ciddi artım təsdiq edir.

2014-cü ilin sonundan başlayan neft qiymətlərində kəskin azalma fiskal siyasət və cari hesabdakı müsbət saldoda ciddi dəyişikliklərə gətirib çıxardı. 2015-ci ildə son 10 ildə ilk dəfə olaraq cari hesabda mənfi saldo qeydə alındı. Neft qiymətlərində kəskin artım olmazsa yaxın gələcəkdə də cari hesabda mənfi saldonun davam edəcəyi ehtimalı yüksəkdir. Digər tərəfdən, əvvəldə də qeyd olunduğu kimi, büdcə xərcləmələri miqdarında 2016-cı ildə ciddi miqdarda azalma var. Bundan əlavə, vergidən yayınma hallarına qarşı mübarizə artırılır. Post-neft dövrünün məzənnə siyasəti üzərində təsiri artıq 2015-ci ildən özünü göstərməyə başladı. 2015-ci il ərzində iki dəfə ölkə valyutası devalvasiya olundu: fevralın 21-i 33% və dekabrın 21-i 47.6%. Qrafik olaraq analiz simulyasiyasından xətrilənəcəyi kimi bu halda yeni tarazlıq nöqtəsində milli gəlir səviyyəsi əvvəlkindən az olacaq. Bu kontekstdə, 2016-cı il və yaxın zaman periodunda daraldıcı fiskal siyasətin və cari hesabdakı azalmanın təsiri ilə qeyri-neft sektorunda azalma olacağı gözlənilir.

6. Ekonometrik təhlil nəticələrinə daha etibarlı olması üçün qiymətləndirmələr ARDLBT, FMOLS, DOLS və CCR kointeqrasiya metodları istifadə olunmaqla aparılmışdır.

Empirik qiymətləndirmədə istifadə olunan statik modellərin riyazi ifadəsi aşağıdakı kimidir:

$$\ln(Q\dot{U}DM)_t = \beta_0 + \beta_{1,t} * \ln(X_t)_t + \beta_2 * \ln(QTBG)_t + \beta_3 * \ln(NQ)_t + \beta_4 * \ln(NH)_t + \beta_5 * @season(1)u_t \quad (1)$$

$\beta_{k,t}, k = 0 \dots 5$ regressiya əmsallarını, t isə zamanı ifadə edir. u isə ağ küy xətasıdır. Büdcə xərcləmələrini ifadə edən əsas dəyişən X_t -dir. Burada X_t fərqli modellərdə müvafiq olaraq məcmu büdcə xərcləri (MBX), iqtisadiyyata dövlət investisiyaları (İX), təhsil xərcləri (TX), Səhiyyə xərcləri (SX), sosial yönümlü xərclər (SosX), idarəetmə xərcləri (İdX) və digər xərcləri (DX) təmsil edir. u_t ağ küy xətasıdır.

- Neft qiyməti və hasilatının büdcənin vergi gəlirləri üzərində təsirini qiymətləndirmək üçün:

$$\ln(Y_t)_t = \gamma_0 + \gamma_1 * \ln(Q\dot{U}DM_t)_t + \gamma_2 * \ln(NQ)_t + \gamma_3 * \ln(NH)_t + \gamma_4 * u_t$$

- Valyuta məzənnəsindəki dəyişikliklərin (devalvasiyanın) təsirini qiymətləndirmək üçün:

$$\ln(Y)_t = \delta_0 + \delta_1 * \ln(FM)_t + \delta_2 * \ln(DS)_t + \delta_3 * \ln(DS)_t * \ln(FM)_t + \delta_4 * \ln(QNI)_t + \delta_5 * \ln(QNI)_t * \ln(FM)_t + \delta_6 * \ln(NQ)_t + \delta_7 * \ln(NH)_t + \delta_8 * \text{Seas}(1) + \varepsilon_{it} \quad (3)$$

Harda ki, Y büdcə daxilolmalarını göstərən asılı dəyişəni təmsil edir. $Y_t \in$ qeyri-transfer büdcə gəlirləri (QTBG), məcmu vergi gəlirləri (MVG), neft sektorundan vergi daxilolmaları (NVG), qeyri-neft sektordan gələn vergilər (QNVG), məcmu əlavə dəyər vergisi gəlirləri (MƏDV), neft sektorundan ödənilən əlavə dəyər vergisi (NƏDV), qeyri-neft sektorundan ödənilən ƏDV (QNƏDV), məcmu mənfəət vergisi gəlirləri (MMV), neft sektorundan ödənilən mənfəət vergisi ödənişləri (NMV), qeyri-neft sektorundan mənfəət vergisi ödənişləri (QNMV), gəlir vergisi üzrə daxilolmalar (GV)). Burada Y və δ regressiya əmsallarını, t zamanı, U_t və ε_t hər bir model üçün ağ küy xətasını ifadə edir.

7. Ekonometrik qiymətləndirmə nəticələri büdcə xərcləmələrinin qeyri-neft iqtisadi böyüməni stimullaşdırdığını göstərir.

ARDLBT kointeqrasiya yanaşması istifadə olunaraq məcmu büdcə xərclərinin təsirini göstərən aşağıdakı uzun müddətli dövr tənliyi əldə edilmişdir:

$$\ln(QÜDM)_t = 4.526 + 0.619 * \ln(MBX)_t - 0.085 * \ln(QTBG)_t + 0.080 * \ln(NQ)_t - 0.180 * \ln(NH)_t \quad (4)$$

Qeyd edək ki, müvafiq qiymətləndirmə fərqli istiqamətdə büdcə xərclərinin effektivliyinin təhlili üçün də aparılmış və dissertasiya işində təqdim edilmişdir (bax fəsil 3, tənlik 3.8-3.14).

Əldə olunan nəticələrə görə uzun müddətli dövrdə məcmu büdcə xərclərində (MBX) 1%-lik artımın / azalmanın qeyri-neft ÜDM (QÜDM)-də 0.62%, iqtisadiyyata dövlət investisiyaları (İX) miqdarında 1%-lik artımın / azalmanın qeyri-neft ÜDM-də 0.64%, idarəetmə və inzibati xərclərdə (İdX) 1%-lik artımın / azalmanın qeyri-neft ÜDM-də 0.53%, təhsil xərclərində (TX) 1%-lik artımın / azalmanın qeyri-neft ÜDM-də 0.71%, səhiyyə xərclərində (SX) 1%-lik artımın / azalmanın qeyri-neft ÜDM-də 0.77%, sosial xərclərdə (SosX) 1%-lik artımın / azalmanın qeyri-neft ÜDM-də 0.83%, digər xərclərdə (DX) isə 1%-lik artımın / azalmanın qeyri-neft ÜDM-də 0.52% artıma / azalmaya səbəb olduğunu göstərir.

Elastiklik əmsalı baxımından götürüldükdə ən böyük effektivlik TX və SX-ni də əhatə edən SosX-ə məxsus olduğu görülür. Bu kontekstdə, effektivlik sıralamasında 2-ci və 3-cü yerləri müvafiq olaraq SX və TX-nin tutması normaldır. Ən kiçik elastiklik əmsalı isə İdX və DX-ə məxsusdur. Qiymətləndirmə nəticələri qısa müddətli dövrdə də büdcə xərclərinin

ləmələrinin təsirinin müsbət və statistik olaraq əhəmiyyətli olduğunu göstərir.

Cədvəl 1

Uzun müddətli dövr əlaqəsinin qiymətləndirmə nəticələri (FMOLS, DOLS və CCR istifadə olunmaqla)

x_t -MBX	FMOLS	DOLS	CCR
Dəyişən			
$\ln(MBX)_t$	0.814***	1.027***	0.901***
$\ln(QTBG)_t$	-0.272***	-0.303***	-0.273***
$\ln(NQ)_t$	0.079	-0.108	0.030
$\ln(NH)_t$	-0.253**	-0.387***	-0.347***
Seas(1)	-0.101**	-0.329***	-0.111***
Sabit	5.026***	5.506***	5.258***

Qeyd: Asılıdəyişən $\ln(QÜDM)_t$. ***, ** və * sıfır hipotezinin müvafiq olaraq 1%, 5% və 10% əhəmiyyətlik dərəcəsində rədd olunduğunu göstərir. Qiymətləndirmə periodu 2000q1-2015q4.

FMOLS, DOLS və CCR kointeqrasiya metodları ilə əldə olunan qiymətləndirmə nəticələri də ARDLBT nəticələrinin doğruluğunu dəstəkləyir. Məcmu xərclərin effektivliyinin bu metodların tətbiqi ilə təhlilindən əldə edilən nəticələr cədvəl 1-də verilmişdir. Fərqli xərc istiqamətləri üzrə təhlillər dissertasiyada ətraflı cədvəl 3.9-da təqdim edilir.

Qiymətləndirmə nəticələri göstərir ki, digər dəyişənlər sabit qalarsa büdcə xərcləmələrində dəyişmənin QÜDM üzərində aşağıdakı kimi təsiri olacaq:

MBX 1% artarsa /azalarsa qeyri-neft ÜDM ortalama olaraq 0.81-1.03% artar/azalar. İX 1% artarsa /azalarsa qeyri-neft ÜDMortalama olaraq 0.66-0.80% artar/azalar. İdX 1% artarsa /azalarsa qeyri-neft ÜDM ortalama olaraq 0.82-1.12% artar/azalar. TX 1% artarsa /azalarsa qeyri-neft ÜDM ortalama olaraq 0.83-1.47% artar/azalar. SX 1% artarsa /azalarsa qeyri-neft ÜDM ortalama olaraq 0.81-1.02% artar/azalar. SosX 1% artarsa /azalarsa qeyri-neft ÜDM ortalama olaraq 0.85-1.05% artar/azalar. DX 1% artarsa /azalarsa qeyri-neft ÜDM ortalama olaraq 0.71-1.06% artar/azalar.

Fərqli istiqamətlər üzrə xərcləmələrin effektivliyinə baxıldıqda isə sosial istiqamətli xərclərin (SosX, TX, SX) qeyri-neft ÜDM üzərində daha çox müsbət effekti olduğu görünür.

Granger səbəb-nəticə analizi qiymətləndirmə nəticələri görə FMOLS və CCR kointeqrasiya tənliyi əsasında əldə olunan analiz nəticə-

ləri MBX, İX, SosX və DX-nin qeyri-neft ÜDMüzərində qısa müddətli dövrdə statistik olaraq əhəmiyyətli təsirinə olduğunu göstərir. Lakin analiz nəticələri İdX, TX və SX-nin qısa müddətli dövrdə qeyri-neft ÜDM-ə əhəmiyyətli təsiri olmadığını göstərir. Dəyişənlər arasında uzun müddətli dövr əlaqəsi və güclü səbəb-nəticə əlaqəsinin olduğu fikri isə bütün hallarda təsdiqlənir.

8. Ekonometrik qiymətləndirmə nəticələri Azərbaycan dövlət büdcəsinin vergi gəlirlərinin də neft qiyməti və hasilatı miqdarındakı dalğalanmalara qarşı ciddi həssas olduğunu göstərir.

Tənlük 5-də ARDLBT kointeqrasiya yanaşması tətbiq olunmaqla Azərbaycan dövlət büdcəsinin ARDNF transferləri xaricində gəlirlərinin (qeyri-transfer büdcə gəlirləri - QTBG) neft qiyməti və neft hasilatı miqdarındakı dəyişikliklərə elastikliyi ifadə edən uzunmüddətli dövr asılılıqtəqdim olunmuşdur. Qeyd olunan təhlil fərqli gəlir mənbələri üzrə də aparılıb və dissertasiyanın 3-cü fəslində tənlük 3.17-3.25-də verilib.

$$\ln(QTBG)_t = 2.478 - 0.254 \cdot \ln(QÜDM)_t + 0.716 \cdot \ln(NQ)_t + 0.461 \cdot \ln(NH)_t$$

ARDLBT kointeqrasiya yanaşması ilə əldə olunan nəticələrə görə digər amillərin dəyişmədiyi fərz olunarsa, neftin dünya bazarında qiyməti 1% artarsa ortalama olaraq: qeyri-transfer büdcə gəlirləri 0.716% artacaq; dövlət büdcəsinin məcmu vergi gəlirləri 0.921% artacaq; neft sektorundan büdcəyə daxil olan vergi ödənişlərinin həcmi 0.936% artacaq; dövlət büdcəsinin mənfəət vergisi daxilolmalarının məcmu miqdarı 0.800% artacaq; neft sektorundan daxil olan mənfəət vergisi üzrə ödənişlərin həcmi 1.391% artacaq; dövlət büdcəsinin fiziki şəxslərin gəlir vergisi ödənişlərinin miqdarı 1.959% artacaq.

Eyni şərtlər daxilində, Azərbaycanın gündəlik neft hasilatı 1% artarsa ortalama olaraq: neft sektorundan büdcəyə daxil olan vergi ödənişlərinin həcmi 1.101 % artacaq; əlavə dəyər vergisi üzrə daxilolmaların məcmu miqdarı 0.544 % artacaq; qeyri-neft sektorundan əlavə dəyər vergisi üzrə ödənişlərin həcmi 0.961% artacaq; məcmu mənfəət vergisi gəlirlərinin həcmi 1.028 % artacaq; neft sektorundan mənfəət vergisi gəlirləri 2.962 % artacaq;

Cədvəl 2-də QTBG üçün qeyd olunan asılılığın FMOLS, DOLS və CCR kointeqrasiya metodları ilə qiymətləndirilməsindən əldə olunan nəticələr təsvir edilmişdir. Dissertasiya işində bu qiymətləndirmələr vergi gəlirlərinin bütün qrupları üçün aparılmışdır. Əldə olunan nəticələrlə bağlı ətraflı məlumat dissertasiyanın 3-cü fəslində, cədvəl 3.19-da mövcuddur.

FMOLS, DOLS və CCR qiymətləndirmə nəticələrinə əsasən gözlənilir ki:

Digər amillərin dəyişmədiyi fərz olunarsa, neftin dünya bazarında qiyməti 1% artarsa ortalama olaraq: qeyri transfer büdcə gəlirləri 0.60-0.65% artacaq; dövlət büdcəsinin məcmu vergi gəlirləri 0.35-0.44% artacaq; neft sektorundan büdcəyə daxil olan vergi ödənişlərinin həcmi 0.67-0.85% artacaq; qeyri-neft sektorundan ƏDV ödənişlərinin həcmi 0.26-0.28% azalacaq; dövlət büdcəsinin mənfəət vergisi daxilolmalarının məcmu miqdarı 0.67-0.84% artacaq; neft sektorundan daxil olan mənfəət vergisi üzrə ödənişlərin həcmi 0.72-0.97 % artacaq; dövlət büdcəsinin fiziki şəxslərin gəlir vergisi ödənişlərinin miqdarı 0.39-0.44 % artacaq;

Cədvəl 2

FMOLS, DOLS və CCR istifadə olunmaqla uzun müddətli dövr əlaqəsinin qiymətləndirmə nəticələri (neft elastikliyin qiymətləndirilməsi)

Model 1: $Y_t = QTBG_t$			
Dəyişən	FMOLS	DOLS	CCR
$\ln(QÜDM)_t$	-0.015	-0.006	-0.064
$\ln(NQ)_t$	0.603***	0.624***	0.653***
$\ln(NH)_t$	0.487***	0.443**	0.476***
D1	-1.821***	-2.011***	-1.713***
$S_{eas}(1)$	-0.145*	-0.069	-0.143*
Sabit	0.775	0.891	1.0001

Qeyd: Asılı dəyişən $\ln(Y)_t$. ***, ** və * sıfır hipotezinin müvafiq olaraq 1%, 5% və 10% əhəmiyyətlik dərəcəsində rədd olunduğunu göstərir. Qiymətləndirmə periodu 2000q1-2015q4.

Digər amillərin dəyişmədiyi fərz olunarsa, Azərbaycanın gündəlik neft hasilatı 1% artarsa ortalama olaraq: qeyri transfer büdcə gəlirləri 0.44-0.49% artacaq; dövlət büdcəsinin məcmu vergi gəlirləri 0.69-0.72% artacaq; neft sektorundan büdcəyə daxil olan vergi ödənişlərinin həcmi 0.97-1.04 % artacaq; qeyri-neft sektorundan büdcəyə daxil olan vergi ödənişlərinin həcmi 0.32-0.35 % artacaq; əlavə dəyər vergisi üzrə daxilolmaların məcmu miqdarı 0.44-47 % artacaq; qeyri-neft sektorundan əlavə dəyər vergisi üzrə ödənişlərin həcmi 0.83-0.88% artacaq; məcmu mənfəət vergisi gəlirlərinin həcmi 1.34-1.40 % artacaq; neft sektorundan mənfəət vergisi gəlirləri 2.79-2.89 % artacaq;

Göründüyü kimi, FMOLS, DOLS və CCR qiymətləndirmə nəticələri

ARDLBT kointeqrasiya yanaşması ilə əldə olunan nəticələri dəstəkləyir. Neft qiyməti və gündəlik neft hasilatı miqdarındakı dəyişikliklər uzun müddətli dövrdə vergi gəlirləri miqdarı üzərində ciddi təsirə malikdir.

9. Ekonometrik qiymətləndirmə nəticələri valyuta məzənnəsindəki dalğalanmaların vergi gəlirləri üzərində əhəmiyyətli təsiri olduğu müəyyən olunur.

ARDLBT kointeqrasiya yanaşması istifadə olunaraq valyuta məzənnəsindəki dalğalanmaların QTBG üzərində təsirini ifadə edən uzun müddətli dövr tənliyi aşağıda təqdim olunmuşdur:

$$\ln(QTBG)_t = 1.264 - 1.256 * \ln(VM)_t + 0.292 * \ln(DS)_t + 1.747 * \ln(DS)_t * \ln(VM)_t + 0.260 * \ln(QNI)_t - 0.278 * \ln(QNI)_t * \ln(VM)_t + 0.384 * \ln(NQ)_t + 0.445 * \ln(NH)_t \quad (6)$$

Təqdim olunan dissertasiya işinin 3-cü fəslində, tənlik 3.26-3.35-də digər vergi gəlir mənbələri üçün əldə olunan uzun müddətli dövr tənlikləri verilir.

Əldə olunan qiymətləndirmə nəticələrinə əsasən valyuta məzənnəsindəki dalğalanmaların büdcənin vergi gəlirləri üzərində təsirini qısa formada aşağıdakı kimi şərh etmək olar. Qeyd edək ki, ancaq valyuta məzənnəsinin təsirini ifadə edən əmsalların statistik olaraq əhəmiyyətli olduğu uzunmüddətli dövr tənlikləri şərh olunmaqdadır.

Digər amillərin dəyişmədiyi fərz olunarsa, Azərbaycan milli valyutası manatın ABŞ dollarına qarşı məzənnəsi (ABŞ dolları / AZN) 1% artarsa ortalama olaraq: neft sektorundan büdcəyə daxil olan vergi ödənişlərinin həcmi 9.764% artacaq; məcmu ƏDV ödənişlərinin həcmi 50.713 % artacaq; neft sektorundan ƏDV ödənişlərinin həcmi 47.145 % artacaq; məcmu mənfəət vergisi üzrə daxilolmaların miqdarı 56.657 % azalacaq; qeyri-neft sektorundan mənfəət vergisi üzrə daxilolmaların həcmi 52.373 % azalacaq.

Ümumi olaraq baxıldığında Azərbaycan üçün ölkə valyutası manatın məzənnəsindəki dalğalanmaların gözlənilmədiyi kimi vergi gəlirləri üzərində əhəmiyyətli təsiri olduğu təsdiqini tapır. Bu çərçivədə xüsusilə ƏDV və mənfəət vergisi daxilolmaları ciddi əhəmiyyət kəsb edir. Nəticələr manatın kəskin dəyərdən düşürülməsinin (devalvasiyanın) dövlət büdcəsinə ƏDV ödənişləri üzərində çox ciddi müsbət, mənfəət vergisi ödənişləri üzərində isə əhəmiyyətli dərəcədə mənfə təsiri olacağını göstərir.

11. Qeyd olunan nəzəri təhlillər və ekonometrik qiymətləndirmələrə əsasən tədqiq olunan problemlərin həlli üçün aşağıdakı təkliflər tövsiyə olunur:

1- Daraldıcı fiskal siyasət izlənilərkən (büdcə xərclərinin azaldıl-

ması və vergi daxilolmalarının artırılması istiqamətində atılan addımlar kontekstində) qeyri-neft ÜDM üzərində mənfə təsir göstərəcəyi nəzərə alınmalı, mənfə təsirin minimuma endirilməsi üçün büdcə xərclərinin effektivliyi artırılmalıdır.

2- Büdcə vəsaitinin fərqli xərc istiqamətləri üzrə bölüşdürülməsi edilərkən sosial istiqamətli xərclər (SosX, TX, SX) prioritet olaraq qalsın, azaldılma daha çox dövlət investisiya, inzibati və digər xərclər kateqoriyası daxilində aparılsın.

3- Dövlət investisiya və inzibati xərclərin effektivliyini artırmaq üçün lazım olan institusional islahatlar aparılsın.

4- Ekonometrik qiymətləndirmə nəticələri büdcənin vergi gəlirlərinin neft qiyməti və hasilatına qarşı yüksək dərəcədə elastik olduğunu göstərir. Bu kontekstdə, nəzərdə tutulan proqnozların təmin olunmasında əsas alternativ qeyri-neft sektorundan ödənişlərin artırılması və vergidən yayınmaların qarşısının alınmasıdır.

5- Vergidən yayınmalara qarşı mübarizənin artırılması ilə bərabər bu sektoru investorlar üçün cəlbedici hala gətirəcək və istehsalı stimullaşdıracaq əlavə tədbirlərin nəzərdən keçirilsin.

6- Azərbaycan milli valyutası manatın xarici valyutalara qarşı kəskin dəyər itirməsi vergi gəlirləri üzərində də ciddi təsirə malikdir. Hazırkı vəziyyətdə devalvasiya nəticəsində mənfəət vergisi daxilolmalarında ciddi azalma özünü göstərir. Lakin, bu çərçivədə devalvasiyanın yeni baş verməsi və ikinci devalvasiyadan sonrakı müddətin analizdə nəzərə alınma bilməməsi digər vergi növləri üzrə daxilolmalar üzərində də ciddi təsirin olacağını gözləməyə əsas verir.

7- Devalvasiyanın mənfə təsirlərinin minimuma endirilməsi yalnız ixracın artırılması və daxili istehsalda idxal olunan istehsal faktorlarının payının azaldılması ilə mümkündür. Bu çərçivədə, yerli istehsal və ixrac təşviq olunarkən istehsal zəncirinin qurulması və son məhsul istehsalının daxili xammal hesabına reallaşdırılması orta və uzunmüddətli dövrdə əsas iqtisadi prioritetlərdən biri kimi nəzərə alınması təklif edilir.

Tədqiqatın əsas məzmunu müəllifin çap edilmiş aşağıdakı elmi əsərlərində öz əksini tapmışdır:

1. Aliyev X., Musayev A. "Modelling oil-sector dependency of tax revenues in a resource rich country: evidence from Azerbaijan". Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis, 2017, vol. 65, No.3, pp.1023-1029.

2. Nadirov O., Dehning B., Aliyev X., Iskenderova, M. "Who reacts to income tax changes? The relationship between income tax and motivation to work. Evidence from Azerbaijan". Scientific Papers of the University of Pardubice Series D., vol. 24, No. 40, pp. 165-177.

3. Aliyev X. "Mənfəət vergisi gəlirlərinin neftdən asılılığının modelləşdirilməsi: Azərbaycan nümunəsində". Azərbaycan Vergi Jurnalı, 2017, vol. 1, No. 133, s. 127-142.

4. Aliyev X., Dehning B., Nadirov O. "Modelling "productivity" of budget expenditure items before-and-after the oil boom in a resource rich country: evidence from Azerbaijan", International Journal of Economic Research, 2016, vol. 13, No. 4, pp. 1793-1806;

5. Aliyev X., Dehning B., Nadirov O. "Modelling fiscal policy impact over non- oil GDP in a resource rich country: evidence from Azerbaijan", ACTA Universitatis Agriculturae Et Silviculturae Mendelianae Brunensis, 2016, vol. 64, No. 6, pp. 1869-1878;

6. Aliyev X., Hasanov F., Mikayilov C., Yusifov S. "Impact of fiscal decentralization on non-oil economic growth in a resource-rich economy", Eurasian Journal of Business and Economics, 2016, vol.9, No. 17, pp. 87-108;

7. Musayev A., Aliyev X. "Devalvasiyanın büdcənin vergi gəlirlərinə təsirinin qiymətləndirilməsi", Azərbaycan Vergi Jurnalı, 2016, vol.1, No. 127, s. 89-102;

8. Aliyev X., Mikayilov C. "Does the budget expenditure composition matter for long-run economic growth in a resource rich country? Evidence from Azerbaijan", Academic Journal of Economic Studies, 2016, vol. 2, No. 2, s. 147-168;

9. Aliyev X., Nadirov O. "How fiscal policy affects non-oil economic performance in Azerbaijan?", Academic Journal of Economic Studies, 2016, vol. 2, No. 3, pp. 11-29;

10. Aliyev X., Cəbiyev, F. "Azərbaycanda fiskal siyasətin effektivliyinin IS-LM- BP (Mundell Fleming) modeli çərçivəsində dəyərləndirilməsi", Journal of Qafqaz – Economics and Business Administration, 2016, vol. 4, No. 2, s. 122-129.

ЭКОНОМЕТРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ЭФФЕКТИВНОСТИ БЮДЖЕТНОЙ ПОЛИТИКИ

РЕЗЮМЕ

Диссертационная работа состоит из введения, трех глав, заключения и рекомендаций и перечня используемой литературы.

Раздел «Введение» представляет важность исследуемой темы, основных целей и задач, научной базы для исследуемых проблем, а также методов их практического применения.

В первой главе диссертации теоретико-методологическая база применения эффективной бюджетной политики находится в контексте развития ненефтяного сектора. В этом контексте теоретическая основа вопроса всесторонне представлена, кратко изложены результаты предыдущих исследований и обсуждены правовые основы применения бюджетной политики.

Во второй главе излагаются основные направления бюджетной политики Азербайджана в основном после 2000 года по динамике доходов и расходов бюджета и государственного долга. Риски устойчивости налоговых поступлений Азербайджана также теоретически обсуждены. Наконец, эффективность бюджетной политики страны анализирована в рамках ИС-ЛМ-БП.

В последней главе обсуждена эмпирическая методология и используемые данные. Позже представлены и интерпретированы результаты АРДЛБТ, ФМОЛС, ДОЛС, ССР и других современных эконометрических инструментов.

В заключении рассмотрены основные результаты диссертационной работы.

Khatai Shahin Aliyev

ECONOMETRIC ANALYSIS OF BUDGET POLICY EFFECTIVENESS

SUMMARY

The dissertation work consists of the introduction, three chapters, conclusion and recommendations and the list of used literature.

Introduction section represents the importance of the investigated topic, main goals and tasks, scientific base for the investigated problems as well as methods of their practical applications.

In the first chapter of the dissertation, theoretical-methodological base of the effective budget policy application is given in the context of the development of non-oil sector. In this context, theoretical base of the issue is comprehensively presented, results of the previous studies are briefly reviewed, and legal bases for budget policy application is examined.

The second chapter outlines major directions of Azerbaijan's budget policy mainly after 2000 in terms of dynamics of budget revenues and expenditures as well as government debt. Risks to Azerbaijan's tax revenue sustainability are also theoretically investigated. Lastly, budget policy effectiveness of the country is analysed under IS-LM-BP framework.

In the last chapter, empirical methodology and used data is described. Later, results of ARDLBT, FMOLS, DOLS, CCR and other contemporary econometric tools are provided and interpreted.

In the conclusion, major results of the dissertation work is overviewed.

Formatı 60x84 _{1/16}. Həcmi 1 ç.v.
Sifariş 416. Ofset kağızı №1. Sayı 100.

“AA - Poliqraf” istehsalat-kommersiya birliyində
hazır diopozitivlərdən istifadə olunmaqla çap edilmişdir.

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
ЭКОНОМИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ
НАУЧНЫЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ
ЭКОНОМИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ**

На правах рукописи

АЛИЕВ ХАТАИ ШАХИН ОГЛЫ

**ЭКОНОМЕТРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ
ЭФФЕКТИВНОСТИ БЮДЖЕТНОЙ ПОЛИТИКИ**

5302.01– “Эконометрия; Экономическая статистика”

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**диссертации на соискание научной степени
доктора философии по экономике**

